

65. Хальбвакс М. Колективна та історична пам'ять / Моріс Хальбвакс // Недоторканий запас, 2007. – № 2 – 3 (40 – 41). – [Електронний ресурс]. – Дата перегляду: 19. 10. 2011. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html>
66. Хальбвакс М. Соціальні рамки пам'яті / Моріс Хальбвакс. – М.: Нове вид-во, 2007. – 348 с.
67. Шаповал Ю. Роман Шухевич і політика пам'яті в сучасній Україні / Юрій Шаповал // Дзеркало тижня. – 2007. – 23 червня. – [Електронний ресурс]. – Дата перегляду: 05. 02. 2012. – Режим доступу: http://dt.ua/SOCIETY/roman_shuhevich_i_politika_pamyati_v_suchasniy_ukrayini-50470.html
68. Шаповал Ю. Політика пам'яті в сучасній Україні / Юрій Шаповал // Громадянська освіта. – 2008. – № 36. – С. 7 – 11.
69. Яковенко Н. Вступ до історії / Наталя Яковенко. – К.: Критика, 2007. – 375 с.

Гловацький А.

Науковий керівник – доц. Федорів І. О.

РЕЦЕПЦІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ІХ—ХVІІ СТОЛІТЬ У СХОДОЗНАВЧИХ ПРАЦЯХ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО

Станом на сьогоднішній день в українській історіографії все актуальнішою стає проблема дослідження величезної наукової спадщини А. Кримського в усіх її численних аспектах. Як відомо, учений займався арабістикою, іраністикою, тюркологією, семітологією, гебраїстикою, ісламологією, ба навіть єгиптологією (це що стосується його сходознавчих студій). Окрім цього, Агатангел Юхимович був славістом, етнографом, фольклористом, літературознавцем, філологом, лінгвістом та мовознавцем. Також ученого цілком можна назвати і талановитим україністом, причому не лише у сфері мовознавства, а й історії.

Хоча А. Кримський не залишив нам жодної праці (монографії чи лекційного курсу), що стосувалася б конкретно політичної чи соціально-економічної історії України, усе-таки можна стверджувати, що він суттєво долучився до аналізу ключових аспектів історії України ІХ—ХVІІ ст. (торгівля Київської Русі з Іраном доби Саманідів; поява козацтва як суспільного феномену ХVІ—ХVІІ ст. та його оборонне значення для українських земель; доля українських невольників у Туреччині, їх побут) у своїх сходознавчих розвідках [1; 2; 4–7; 9, с. 119–162, 337–445; 10].

Слід, однак, зауважити, що рецепція історії України означеного періоду у сходознавчих працях А. Кримського полягає, перш за все, у висвітленні історії її взаємовідносин (культурних, політичних, економічних) із тими країнами Близького та Середнього Сходу, яким присвячені ці монографії (у першу чергу – з Османською імперією та Іраном). Іншими словами, учений доволі часто робив спроби розглядати історію означених країн паралельно з історією України, і навпаки.

У даному контексті цікавим є те, що А. Кримський обґрунтовував доцільність вивчення історії «орієнтальних» народів не лише тим, що сходознавство – одна із галузей всесвітньої історії, а й тим, що це, на його погляд, дало б змогу заповнити «білі плями» власне української історії. Зокрема, він зазначав: «Окрім неминучої загальнопризної наукової потреби студіювати східню історію, як одну з частин історії вселюдської, Україна має ще свої особливі причини дбати про те, щоб у її найвищій науковій інституції східні дисципліни розвивалися як слід, з інтенсивністю... Стародавня територія сучасної України була місцем для життя або для довшого перебування усяких орієнтальних народів... Іраністика, тюркологія і (дисципліна ця особливо потрібна) арабістика, без отих трьох наук всестороння, неоднобічна історія українства неможлива; без них будуть неминучі зіяючі лакуни в самому-таки українознавстві» [10, с. 174–175].

Отож, історія взаємовідносин України з країнами Близького та Середнього Сходу насичена численними подіями – від взаємовигідного обміну здобутками матеріальної та духовної культури до збройних конфліктів, сутичок, навіть кривавих воєн. У цих відносинах були також періоди, коли через зазіхання східних, зокрема, турецьких та кримськотатарських феодалів, на терези історії було поставлено саме існування українського етносу. Визначну роль у боротьбі проти загарбницьких намірів турків і татар зіграло українське козацтво, а також численні невольники, вивезені татарами в Османську імперію. Прямі вказівки на останнє знаходимо в усній народній творчості – козацьких думах та історичних піснях [2, с. 149–150].

При аналізі наукової спадщини А. Кримського одразу видно, що він у своїх сходознавчих працях значну увагу приділяє (начебто між іншим) висвітленню політичної та соціально-економічної історії українського етносу. Стосовно середньовічного періоду він торкнувся цих питань у зв'язку із дослідженням історії Туреччини (а саме – турецько-українських взаємин), де, як історик, не мав собі попередників, а також і сучасників. Прагнучи поповнити відомості про минуле України із цих питань, А. Кримський у своїй «Історії Туреччини» (1924) приділив цьому немало уваги [9, с. 368, 406–440]. У праці «Історія Персії та її письменства» (1923) учений з аналогічних міркувань відвів два параграфи з'ясуванню відносин Давньої Русі з Іраном періоду Саманідів, правда, у дещо іншому плані, ніж відносини України і Туреччини [9, с. 148–157].

Сам Агатангел Юхимович так висловився про взаємозв'язок української історії – з одного боку, і турецької та перської – з іншого, в листі до Д. Багалія від 2 лютого 1924 р.: «Моя історія Туреччини – це ж наполовину історія України (в певних її моментах), а історія Персії [...] зв'язана з відносинами до Русі» [3, с. 65–66].

На підставі аналізу давньоруських літописців, праць арабських та перських істориків і географів в зіставленні їх з даними археології, А. Кримський змалював досить цікаву картину активної торгівлі Русі з Іраном. На думку вченого, головною водною артерією цих зв'язків була Волга. По ній вела торгівлю з персами Північно-Східна і частково Північно-Західна Русь. Що ж стосується Південно-Західної Русі, то, як гадав учений, «найприроднішою водною артерією» її була «не Волга, не путь до Середньої Азії, а Дніпро, що пливе до Чорного моря» [9, с. 154]. «Він для Південної Русі (А. Кримський називав її ще «Старокиївською Руссю» – Г. А.) давав собою іншу, вигіднішу славутню путь «из Варяг в Греки» [9, с. 154]. Русичі везли свої товари або просто до Царгорода, «в Греки», або до ближчих торгових міст на чорноморських берегах: до гирла ріки Дунаю, до Криму (Херсонес – Корсунь), до берегів кавказьких та малоазійських» [9, с. 155]. Отже, русичі Київської землі торгували з персами, на думку А. Кримського, не через Волзький шлях, а через Дніпро, Чорне море, Кавказ чи Малу Азію [2, с. 151].

З інших тверджень А. Кримського про торгівельні зв'язки Давньої Русі з Іраном та зі Сходом у цілому, наголосимо на підтримці ним думки, висловленої російським орієнталістом XIX ст. Френом, про перевагу експорту з Русі над імпортом, і, отже, що не імпортом товарам належала вирішальна роль в економіці Київської Русі, а експортом.

Вартим уваги, на наш погляд, є також і те, що параграф про зносини Русі з Іраном містить у собі характерний для праць А. Кримського багатий бібліографічний матеріал, у зв'язку із чим залишається актуальним і в наші дні.

Також варто зауважити, що свою «Хрестоматію з пам'ятників письменської староукраїнщини XI–XVIII вв.» учений розпочав із розділу «Деякі русько-слов'янські слова та ймення в арабських істориків і географів IX–X вв.», в якому подав витяги із семи арабських та перських арабомовних авторів з лінгвістичним та історичним коментарями. Агатангелу Кримському належить також передмова і редакція українського перекладу «Оповідання арабського історика Абу-Щоджі Рудраверського XI в. про те, як охрестилася Русь», здійсненого учнем сходознавця, згодом професором Київського університету Т. Кезмою. У передмові, названій «Кілька слів від редактора», учений змалював особу Абу-Щоджі і відношення його літопису до робіт істориків Гіляла ас-Сабі та Ях'ї Антіохійського. Таким чином, А. Кримський збирав матеріал для зведення мусульманських свідчень про Русь загалом і про слов'ян зокрема [2, с. 151; 1, с. 138].

Ще однією працею, в якій А. Кримський мав намір показати взаємозв'язок України з «орієнтальними» країнами, була оригінальна за своїм задумом монографія «Персія та Україна в часи козацтва і разінщини. Соціально-економічний нарис», яка, найімовірніше, охоплювала період XVI–XVII ст. На жаль, долю рукопису поки що не встановлено. Відомий дослідник наукової спадщини сходознавця К. Гурницький зазначає, що йому відомо лише те, що Агатангел Юхимович працював над нею [1, с. 139].

Цінність названих праць сходознавця свого часу підкреслив академік Г. Крачковський. Аналізуючи розвідки А. Кримського, у яких ішлося про Давню Русь, одразу розуміємо, що учений був норманістом, тобто підтримував літописну версію про закликання варягів на Русь, за що був нещадно критикований в радянську добу.

Вельми значним є також внесок А. Кримського у з'ясування ролі козацтва та українських невільників в Туреччині у боротьбі проти загарбницьких прагнень османських феодалів. Агатангел Юхимович присвятив цій проблемі два окремих розділи («Українські невільники в Туреччині» і «Українська бранка, попівна Роксолана, або Хуррем-султанша»), а також цілу низку виступів, зауважень, екскурсів у вже згаданій збірній праці «Історія Туреччини» [9, с. 406–424, 425–440].

Окремі тези ученого у цій праці (і аналогічні їм в енциклопедичній статті «Турция»), пов'язані із впливом України на становище середньовічної Туреччини, є вельми цікавими в контексті власне історії Туреччини. У даній статті розглядаємо українстичний аспект цієї ж розвідки А. Кримського. Адже саме українським козакам довелося дати першу відсіч османській експансії у Східній Європі.

Прагнучи зацентувати увагу на цій тезі, учений після розповіді про турецьке нашестя на Галичину в 1497-1498 рр. зауважив, що «вони далися тамошній [...] людності тяжко взнаки і наочно показали, чого сподіватися може й надалі галицька Україна од турків-османів, якщо не організує самооборону» [9, с. 406–424]. Описавши далі значні спустошення по всій Україні, здійснювані турками, особливо ж коли до них підключилися татари-людолови з Криму, які, з огляду на наявність широкого ринку збуту рабів, стали розглядати «добування українських бранців» як свій другий, після скотарства, промисел, А. Кримський дійшов висновку, що «[...] Україна не могла спокійно терпіти таке лихо, а повинна була чимсь його одвертати» [9, с. 411]. Отже, «чимсь» він бачив у появі козацтва. Далі вчений писав: «Для захисту проти хижих татарських наскоків, що виснажували Україну в XVI ст., вона того-таки самого XVI в. виставила нову громадську верству – козаків, з їхньою Січчю, отих природних наступників старокиївського богатирства з його подвигами проти степовиків на пограничних билінних «заставах і засеках богатирських» [9, с. 411].

Що ж до основної причини виникнення козацтва, то її Агатангел Юхимович бачив у «протесті демоса проти панських порядків Польсько-Литовської держави», а з іншого боку – в потребі самооборони «проти татарського нестерпучого хижого наїздництва». Вчений так аргументував необхідність постання козацтва як оборонної сили: «Орда нападалася, брала в неволю, і треба було якось ставити їй перепони, щоб вона не виловлювала собі невольників з України» [9, с. 415].

Таким чином, бачимо два основних фактори, які А. Кримський клав в основу походження українського козацтва. По-перше, це протест суспільних низів проти феодалських утисків польської та литовської шляхти; по-друге, потреба самооборони від систематичних нападів турецько-татарських загарбників.

Слід зауважити, що погляди ученого на генезу козацтва не були новими в українській історіографії. Як зазначає К. Гурницький, подібну генеалогію козацтва дав ще М. Максимович. В соціальному відношенні А. Кримський характеризував козацтво як окремий суспільний стан [2, с. 154].

Цікавим є той факт, що А. Кримський критикував тезу про козаків як борців «за християнську віру проти нехристів-бусурманів». Ця теза ґрунтувалася на відомому пісенному переказі про Байду-Вишневецького. В свою чергу, критично проаналізувавши свідчення польського географа-літописця кінця XVI ст. (Станіслава Сарніцького), що «зібрав звістки про козаків літ на двадцять п'ять пізніше, ніж жив Байда», А. Кримський дійшов протилежного висновку. Він, зокрема, писав про це так: «Питання про віру стояло для козацтва XVI ст. геть аж на задньому плані» [9, с. 415]. На першому плані був, на його погляд, соціальний протест і необхідність самооборони від турецько-татарських нападів.

Позитивна оцінка, яку дав козацтву А. Кримський, проявлялася у тому, що він схвально ставився до походів козаків на турецькі укріплення, гавані та військові гарнізони, розглядаючи їх як справедливу відплату українського народу за пограбовані міста і села. Особливо учений виділяв ті походи, наслідком яких було звільнення із неволі полонених.

Високо оцінював сходознавець і перемоги козаків над турками під проводом гетьмана П. Сагайдачного. Це, зокрема, прослідковується навіть у літературній спадщині ученого. В одному з його віршів циклу «В Трапезунті» А. Кримський так охарактеризував козацькі звичаї під керівництвом П. Сагайдачного:

«Так і здається: тихцем підпливаєте
 Вдосвіта ви до затоки.
 В човні передньому – сам Сагайдачний,
 Пишний орел ясноокий.
 Мов на маяк, поглядаєте здалека
 Ви на горішні печери.
 Сунетесь нишком, щоб вас не зачули
 Збоку турецькі галери.
 Солодко спить бусурманська залога
 Разом з пашею-Алканом.
 Ой, та чи солодко їм прокидатись
 Під січовим ятаганом!..
 Солодко-радісно другі прокинуться –
 Бідні українські бранці:
 В тюрмах запхнуті, до каторг прикуті,
 Вільними стануть уранці.
 Тюрми – одчинено. Бранців – одзволено.
 Гуки... Щасливі стрічі...
 З вільним народом, з багатого здобиччю
 Їде козацтво до Січі» [8, с. 131–132].

У цьому плані А. Кримський розглядав і оцінював роль тих численних українських бранців, які силою були вивезені в Туреччину, «побусурманені», але ж ніколи, на його думку, не забували про свій рідний край і чим могли, допомагали йому у боротьбі проти османських загарбників.

Також варто додати, що вчений у своїх сходознавчих працях підкреслював роль України в остаточному підриві військової могутності Туреччини, надаючи особливого значення тій відсічі, яку дали польсько-українські війська Г. Ходкевича та П. Сагайдачного турецькій армії під Хотином [1, с. 145].

Агатангел Юхимович, посилаючись на праці авторів-сучасників, зокрема Михайла Литвина, трансільванця Мартина Броньовського, польських географів та хроністів Мартина Бельського і Станіслава Сарніцького, німця Герберштейна, серба Джорджевича, бельгійця Бузбека, англійця Джорджа Сенді, наводив багато фактів про те, коли українська бранка, діставшись до гарему «значного достойника» за допомогою сили волі і характеру, легко могла не тільки прихилити до себе серце свого чоловіка-турка, а й мати на нього значний вплив (в тому числі і в політичних питаннях). Як на легендарний тип саме такої бранки А. Кримський вказував на оспівану в думках Марусю Богуславку, що начебто визволила з неволі сімсот закутих у ланцюги козаків, а як на реальний, історичний – «галицько-подільську попівну з Рогатина Роксолану, інакше – султаншу «Хуррем», «Хуррем-султан» [9, с. 425].

Підкреслюючи природний розум Роксолани, називаючи її, слідом за очевидцями-хроністами «політично-славною» (тобто здібним політиком), А. Кримський певною мірою пов'язав з її ім'ям навіть початок політичного занепаду Османської Туреччини. При цьому учений мав на увазі поразку османського флоту у битві під Лепанто (1571 р.) та початок виродження династії Османів, чим, на його думку, дівчина-бранка, титулована в Туреччині «Радісною султаншою» («Хуррем-султан») ніби відплатила турецьким загарбникам за Україну [2, с. 156].

Розділ про українських невільників в «Історії Туреччини» А. Кримського цінний також і фактологічними матеріалами про життя невільників, про невільничі ринки у Кафі та інших містах Туреччини. Усе це вчений передав словами очевидців – європейських дипломатів.

Також слід наголосити на внесок А. Кримського у з'ясування проблеми загальноєвропейського резонансу та значення боротьби козаків проти турків і татар. Відзначимо, що тут внесок А. Кримського є чи не найоригінальнішим та найціннішим. Маємо на увазі бібліографічно-історіографічні відступи ученого в «українських розділах» його «Історії Туреччини» [9, с. 406–440].

Набрані дрібним шрифтом, ці розділи переходять із сторінки в сторінку, займаючи часто половину всього тексту, а то й окремі сторінки і, вибрані з праць турецьких, перських, арабських, європейських, трансільванських, польських, західноєвропейських авторів, становлять, на думку К. Гурницького, окрему, цінну бібліографічними вказівками, монографію про роль України в загальноєвропейській антитурецькій боротьбі. Ці відомості, зібрані А. Кримським із властивою йому бібліографічною деталізацією, не втратили своєї актуальності й дотепер [2, с. 157].

Таким чином, підбиваючи підсумки, необхідно зазначити, що А. Кримський у своїх сходознавчих працях приділив значну увагу не лише історії власне східних країн (перш за все – Туреччини та Ірану), але й історії (політичній та економічній) українського етносу IX–XVII ст. На наш погляд, це чітко прослідковується при аналізі вищезазначених праць ученого. Хоча історія України не була самостійним предметом наукових студій Агатангела Юхимовича, все ж можемо констатувати, що він надиво вміло поєднав її з історією орієнтальних народів і показав у взаємозв'язку із нею.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гурницький К. Агафангел Ефимович Крымский / К. Гурницький – М., 1980. – 192 с.
2. Гурницький К. Крымский як історик / К. Гурницький – К., 1971. – 184 с.
3. Епістолярна спадщина А. Кримського (1890–1941) [гол. ред. Л. В. Матвєєва]. – К., 2005. – 500 с. – (у 2 т. / А. Кримський; Т. 2 (1918–1941)).
4. Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського. – [Електронний ресурс]. Режим доступу :http://orientalstudies.org.ua/index.php?link=ivran_ru_&navStart=6.
5. Історія Академії наук України, 1918–1993 [за ред. Б. Патона]. – К., 1994. – 318 с.
6. Кримський А. Ю. Бібліографічний покажчик, 1889–1971 / Агатангел Юхимович Крымский. – К., 1972. – 168 с.
7. Крымский Агатангел. Нариси життя і творчості [відп. ред. Василюк О. Д. та ін.]. – К., 2006. – 564 с.
8. Крымский А. Ю. Поетичні твори. Оповідання / А. Ю. Крымский. – К., 1972. – 631 с. – (Твори: в 5 т. / А. Крымский; Т. 1).
9. Крымский А. Ю. Сходознавство / А. Ю. Крымский. – К., 1974. – 639 с. – (Твори: в 5 т. / А. Крымский; Т. 4).
10. Матвєєва Л. Нариси з історії Всеукраїнської Академії наук / Леся Матвєєва. – К., 2003. – 296 с.

Гуменної І.

Науковий керівник – доц. Боровська І. М.

ВЕРСАЛЬСЬКИЙ ДОГОВІР 1919 РОКУ: МИР ЧИ ПЕРЕМИР'Я?

«Це не був мир справедливості і права, який міг отримати згоду німецького народу»

Вільям Джордан

«Це не мир, це перемир'я на двадцять років»

Маршал Фош

Закінчення війни вимагало правового закріплення її результатів, тому представники країн – переможниць квапилися юридично закріпити свої здобутки тому, від самого початку, сторони переговорів розуміли, що цей договір буде лише тимчасовим, тобто перемир'ям.

Вся попередньо продумана регламентація засідання була зірвана: одне засідання слідувало за іншим. Скоро всі заплуталися в тому, яку нараду можна було вважати офіційною, а яку – приватною. Найважливіші із засідань, як наслідок, залишилися без протоколів і навіть без таємних записів, тому стало зрозумілим, що це відбувався поділ здобутого внаслідок перемоги.

Власне, метою нашого дослідження буде проаналізувати особливості Версальського договору та показати його місце в світовій історії як точки відліку довгоочікуваного миру чи тимчасового перемир'я.

Юридична енциклопедія подає таке трактування Версальського договору: це міжнародна угода, яка завершила Першу світову війну та була укладена між США, Великою Британією, Францією, Італією, Японією, Бельгією, Бразилією, Кубою, Еквадором, Грецією, Гватемалою, Гаїті, Хіджазом, Гондурасом, Ліберією, Нікарагуа, Панамою, Перу, Польщею, Португалією,